

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2519-2949.2024.4.1

УДК 061.2:316.3:321(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4051-2484>

Матвійчук А. В., Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ
В УМОВАХ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ

Досліджено трансформацію взаємовідносин громадянського суспільства і держави в Україні в умовах протидії російській агресії. Розглянуто шляхи впливу неурядових організацій на державну політику, а також найзагальніші моделі функціонування недержавних самоврядних організацій та їх взаємодії з державою. Показано, що війна створила нові виклики для діяльності громадських організацій, що посилює потребу більшого партнерства між організаціями громадянського суспільства, волонтерським сектором та органами державної влади України. У роки війни українське громадянське суспільство бере активну участь у вирішенні соціальних, гуманітарних і політичних проблем. Зокрема, багато організацій займаються наданням допомоги військовим, підтримкою внутрішньо переміщених осіб, наданням гуманітарної допомоги населенню пунктам, які постраждали від бойових дій. Обґрунтовано, що для ефективної роботи громадських організацій, особливо із врахуванням специфіки викликів і потреб воєнного часу, необхідним є посилення взаємодії з органами влади як на загальнонаціональному, так і на місцевому рівнях. Показано, на яких напрямках таке посилення вже відбулося, зокрема щодо координації з владою волонтерських ініціатив та інших форм самоорганізації громадянського суспільства з допомоги силам оборони та постраждалому цивільному населенню. Зроблено висновки, що незважаючи на наявні успіхи у зміцненні співпраці, подальше підвищення ефективності взаємодії громадських організацій та державних структур потребує додаткового вдосконалення нормативно-правової бази, усунення зайвих бюрократичних перепон, посилення механізмів зворотного зв'язку, посилення координаційної ролі владних органів щодо співпраці суб'єктів громадянського суспільства та донорів. Названо напрямки перспективних подальших досліджень з даної тематики.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадська організація, недержавна організація, самоорганізація, держава, політичне життя.

Вступ. В умовах повномасштабного російського вторгнення зросла роль взаємодії громадянського суспільства і держави і при цьому відбулася трансформація їх взаємовідносин під умови воєнного стану, коли при збереженні звичних напрямів громадської активності, основний фокус переноситься на сприяння державі з відсіччю агресії, підтримкою Збройних Сил та інших органів оборони та безпеки, допомогою постраждалим групам населення. При цьому, форми самоорганізації громадянського суспільства набули різноманітних форм, від партизанської боротьби на окупованих територіях, масштабної волонтерської допомоги, налагодження виробництва безпілотних літальних апаратів, і до гуманітарної допомоги постраждалим мирним жителям. Своєю чергою, держава також змінює формат взаємин із громадянським суспільством до більш тісної взаємодії та діалогу.

Актуальність дослідження зумовлена безпрецедентними масштабами самоорганізації українського громадянського суспільства у сприянні державі з відсічі російської агресії, допомозі силам оборони і постраждалим, а також посиленням взаємодії громадянського суспільства і держави в умовах воєнного стану. Вивчення цього феномену є важливим як з точки зору дослідження ролі громадянського суспільства в кризові періоди існування держави, так і для оцінки ефективності взаємовідносин громадянського суспільства і органів державної влади.

Огляд попередніх досліджень. Дане дослідження враховує досвід вивчення громадянського суспільства, громадських організацій та органів самоорганізації населення, а також їх взаємодії

з державою, таких українських та зарубіжних, як А. Аслунд, М. Баймуратова, Дж. Баккер, О. Батанова, О. Бородій, В. Бочарова, О. Віннікова, О. Врієлінк, Ю. Габермас, Л. Гарсія, Е. Геш, М. Гурицька, О. Дем'яненко, В. Дибайло, К. Ензель, Г. Зеленько, Д. Зеліговська, Ю. Каплан, М. Кастеллс, А. Колодій, В. Кравченко, І. Кресіна, В. Куеста-Лопез, О. Лазор, О. Лисяк, О. Литвиненко, Е. Мінчева, Н. Мішина, Е. Остром, Г. Палій, М. Пітцик, О. Поліщук, Ю. Поліщук, В. Потапенко, Р. Путнам, В. Рубцов, К. Сидоренко, М. Степико, Ю. Тищенко, К. Якобс, Т. Яременко та інших.

Метою дослідження є проаналізувати трансформацію взаємовідносин громадянського суспільства і держави в Україні в умовах протидії російській агресії. Методологічна база дослідження базується на інтердисциплінарному підході, який поєднує в собі методи політології, соціології, історії та філософії. Дослідження ґрунтується на аналізі публікацій, зокрема, про діяльність громадських організацій та рівень самоорганізації в українському суспільстві, а також взаємовідносини громадянського суспільства і влади..

Виклад основного матеріалу. Традиційно до сфери відповідальності громадянського суспільства входять такі напрямки діяльності як: формування та артикуляція суспільних і групових інтересів, взаємодія з державними органами з метою легалізації цих інтересів, контроль за розробкою та виконанням державних програм реалізації цих інтересів; систематизація власної діяльності через організаційне проектування; взаємодія різних громадських структур із суперечливими інтересами з метою пошуку взаємовигідного компромісу; отримання соціальних послуг за рахунок підтримки державного бюджету; забезпечення освіти тощо [1; 2].

Можна визначити чотири шляхи впливу неурядових організацій на державну політику: безпосередній – тобто вирішення нагальних проблем, які не під силу державі; консультативний – сприяння спрямування державної політики у відповідному напрямку; інноваційний – розробка та демонстрація нових шляхів вирішення проблем; наглядова – контроль за реалізацією державної політики. Вплив на законодавчі органи – найбільш поширений і ефективний механізм, який потребує системності та професіоналізму діяльності. Так, організації беруть участь у розробці законопроектів, проводять їх громадську експертизу, публікують звернення до громадян з різних питань у засобах масової інформації, організовують публічні акції, доносять конкретні пропозиції в органах державної влади через депутатів, беруть участь у виборах, здійснюють моніторинг виконання рішень, проводять опитування, здійснюють аналіз досягнутих результатів [3].

При виконанні своїх функцій організації громадянського суспільства вступають у взаємодію з державою та її органами, причому в Європі можна виділити три найзагальніші моделі функціонування недержавних організацій та їх взаємодії з державою. Перша модель має так званий ліберальний тип організацій, які виконують незалежну від державних і комерційних структур виробничо-комунікаційну функцію при здійсненні значної частки суспільної роботи. Ця модель, зокрема поширена у Великій Британії, зумовлена насамперед ідеологією індивідуалізму [4]. Роль держави за цієї моделі полягає в забезпеченні права людини на здійснення діяльності у спосіб, який є для неї привабливим і не суперечить чинному законодавству. Стосовно малозабезпечених осіб держава, виходячи з того, що люди повинні захищати власні інтереси та дбати про власну вигоду, обмежується виконанням лише найбільш загальних функцій. Формування зазначеної моделі відбувається відповідно до місцевих соціокультурних традицій, переважно у формі розростання широкої мережі організованої благодійності різного масштабу. При цьому, в економічно розвинутих країнах 88% бюджету громадських організацій складають внески приватних осіб, 7% – корпорацій і 5% – різні фонди [5, с. 30].

Друга модель – континентально-європейського типу, поширена в таких країнах як Австрія, Бельгія, Італія, Німеччина, Франція, де всупереч ідеології індивідуалізму, значно розширюється роль держави, яка бере участь у стимулюванні економічного зростання, забезпечує програми соціального захисту та проекти соціальних інвестицій. За участю держави створюються різноманітні фонди, фінансування яких передбачено статтями бюджету, а реалізація цих проектів здійснюється в тісній співпраці з великими громадськими об'єднаннями [6]. З метою уникнення конфліктів, пошуку ефективних шляхів вирішення проблем соціального захисту населення та забезпечення взаємодії з цих питань державних органів, громадських об'єднань, комерційних структур, у зазначених країнах створюються спеціальні ради національного, регіонального та галузевого рівнів. Ці ради визначають суспільно корисні громадські об'єднання, які мають право отримувати пожертви від підприємств, і ці пожертви відповідним чином зменшують податок на прибуток для комерційних структур.

Третя модель – скандинавського типу, поширена в таких країнах, як Данія, Фінляндія, Нідерланди, Норвегія, Швеція, де громадські організації спеціалізуються на вираженні інтересів

соціальних груп і їх лобіюванні, а надання соціальних послуг і соціальний захист населення є частиною системи державного забезпечення. Створення цієї концепції взаємодії було зумовлене значним впливом соціал-демократичних рухів, зокрема у Швеції [7]. Починаючи ще з 30-х років ХХ століття соціал-демократи поступово впроваджували такі елементи соціального захисту, як гарантовані державою мінімуми соціального забезпечення, боротьба з безробіттям, захист від основних видів соціальних ризиків тощо [8].

В Україні, поряд із загальноєвропейськими трендами, на розвитку громадянського суспільства впродовж останніх десяти років позначається російська військова агресія. Умови протистояння російській агресії вимагають великої активності та злагоженості громадянського суспільства. Війна створила нові виклики для діяльності громадських організацій, що посилює потребу розвитку більшого партнерства між організаціями громадянського суспільства, волонтерським сектором та органами державної влади. У роки війни українське громадянське суспільство бере активну участь у вирішенні соціальних, гуманітарних і політичних проблем. Зокрема, багато організацій займаються наданням допомоги військовим, підтримкою внутрішньо переміщених осіб та наданням гуманітарної допомоги населеним пунктам, які постраждали від бойових дій. Представники громадянського суспільства беруть участь у створенні та аналізі законодавства, консультують уряд у сферах європейської інтеграції, оборонної та гуманітарної політики. Такі спільні проекти сприяють адаптації нормативно-правової бази до потреб воєнного часу. Організації тісно співпрацюють з місцевими громадами, допомагаючи їм у розробці планів відновлення та залученні ресурсів. У воєнний час також важливо забезпечити прозорість дій держави, тому громадські організації виконують «сторожову» функцію, тобто стежать за дотриманням прав і свобод людини та запобігають можливим зловживанням.

Аналіз діяльності громадянського суспільства в умовах російської агресії показує, що воно відіграє важливу роль у забезпеченні координації зусиль у різних сферах життєдіяльності, зокрема, у таких напрямках: підтримка бійців на передовій, збір коштів для потреб військових частин, забезпечення прифронтової зони медикаментами, продуктами харчування, технікою, розвиток технічного забезпечення військ, організація опору населення на тимчасово окупованих територіях, евакуація цивільного населення із зон бойових дій, забезпечення житлом та харчуванням переселенців, організація доставки гуманітарної допомоги та надання психологічної підтримки, надання психологічної допомоги, відновлення зруйнованих міст та інфраструктури, документування злочинів, скоєних під час російської агресії. Крім того, громадськість активно сприяє формуванню громадської думки та сприяє приверненню уваги міжнародної спільноти до проблеми російської агресії. Вони забезпечують інформаційну підтримку та підвищення обізнаності громадян щодо поточної ситуації.

Один з найбільш важливих напрямків роботи громадянського суспільства в Україні є активний розвиток такого соціального явища як волонтерство. Закон України «Про волонтерську діяльність» визначає її наступним чином: «добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги». При цьому, волонтерська допомога визначається як «роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами», а поняття «волонтер» – як «фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги» [9]. Дослідники В. Дибайло та Ш. Малеріус характеризують волонтерську діяльність як вчинки людини, що не приносять їй матеріальної користі, це її добровільна діяльність з метою покращання добробуту певної спільноти чи суспільства [10, с. 15-20]. К. Сидоренко окреслює волонтерська діяльність як форму благодійництва, як добровільну й безоплатну діяльність, що характеризується вчиненням активних дій суб'єктом надання волонтерської допомоги на користь отримувача волонтерської допомоги з метою покращання стану останнього [11, с. 8].

Залучення українців до волонтерства активізувалося одразу після початку російського вторгнення у 2014 р. У звіті «Волонтерський рух в Україні» йдеться, що станом на грудень 2014 року майже чверть українців (23%) вже мали досвід волонтерства, причому 9% почали волонтерити саме в 2014 р. Основною діяльністю волонтерів була допомога українській армії та пораненим – цим займалися 70% волонтерів [12]. Результати соціологічних досліджень також засвідчили, що український волонтерський рух у 2014 р. став безпрецедентним проявом громадської самоорганізації за масштабами свого поширення. Кризові процеси в країні та зовнішні впливи загрожували існуванню України як національної держави, що сприймалося громадянами як особистий виклик, загроза їхній самоідентифікації [2; 13].

Відомим прикладом є організація «Повернись живим» – один із найбільших та найавторитетніших фондів допомоги українським силам оборони, який розпочав функціонування в 2014 р., а з початком повномасштабного вторгнення в 2022 р. розширив масштаби своєї роботи в рази. Вже на липень 2022 р. фонд зібрав і відвітував про витрати на допомогу ЗСУ на суму понад 4 млрд грн. За пожертви донорів фонд, зокрема, купує для військових ударні безпілотики, квадрокоптери, тепловізори, засоби захисту та автомобілі. Ще один яскравий приклад – Благодійний фонд відомого телеведучого і політика Сергія Притули, який в перші ж місяці повномасштабної війни зібрав понад 1 млрд грн на підтримку Збройних сил України, для яких було придбано бронетехніку, транспорт, безпілотики, засоби зв'язку та тактичної медицини тощо. Понад 1 млрд грн. для потреб Збройних Сил та цивільного населення України також надав благодійний фонд Київської школи економіки. Зокрема, за ці кошти закупаються автомобілі, дрони, засоби зв'язку, аптечки, бронезилети для військових, а також надається гуманітарна допомога мирним жителям, які постраждали внаслідок війни [14]. Волонтерські рухи, такі як «Repair Together», допомагали з відновлення постраждалих від війни населених пунктів, зокрема розбирали завали в пошкоджених будівлях, а також організували їхній ремонт [15, с.6].

Загалом, згідно з соціологічним опитуванням, проведеним у грудні 2022 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова, понад 61% українців так чи інакше брали участь у волонтерській допомозі силам оборони України чи іншим співгромадянам. При цьому, майже 31% опитаних допомагали матеріально, понад 10% фізичною працею, понад 20% і матеріально, і працею. Ще 15% опитаних українців сказали, що ще не долучилися до допомоги, але планували це зробити [16].

З початком повномасштабного вторгнення російських військ у 2022 р. громадяни України організували акції протесту на окупованих територіях з метою блокування техніки агресора та висловлення проукраїнської громадянської позиції. Зокрема, масові акції солідарності з Україною з вимогою припинити війну та окупацію було зафіксовано в Мелітополі, Херсоні, Енергодарі, Славутічі та інших містах. Серед протестних практик також були поширені наступні: блокування проходу російської військової техніки; надання допомоги та продуктів харчування для малозабезпечених верств населення як інструменту протидії примусу місцевого населення звертатися за гуманітарною допомогою з РФ; нанесення української символіки, текстів і закликів, спрямованих на солідарність з Україною та висміювання РФ, прибирання російської символіки та прапорів; відмова від співпраці з «керівництвом» громад, призначеним російськими військовими, відмова виконувати їхні накази та диверсії; активна робота з висвітлення подій на окупованих територіях, поширення інформації в соціальних мережах та ЗМІ в Україні та світі; спротив та спроби блокування заходів, організованих російськими військовими для імітації «народної» підтримки на окупованих територіях; випадки партизанського та насильницького опору [17, с. 14].

Також українські громадські організації активно співпрацюють з національними та міжнародними засобами масової інформації з метою забезпечення поширення правдивих інформаційних матеріалів та привернення уваги до проблеми російської агресії у світі. Багато організацій зайнялися збором та аналізом даних про військові злочини Росії в Україні, що допоможе притягнути злочинців до відповідальності. В Україні активно працюють громадські ініціативи з протидії російській пропаганді та дезінформації, зокрема такі проекти як «StopFake», «Детектор медіа», «Український кризовий медіа-центр», «VoxCheck», «InformNapalm», «Euromaidan Press» та інші. У координації з громадським сектором працює створений при Раді національної безпеки і оборони України Центр протидії дезінформації.

Активізація громадянського суспільства позначилася на кількості громадських організацій: із 1 січня 2022 р. до жовтня 2023 р. зареєстрованих громадських організацій стало на 5544 більше, а благодійних організацій – на 8748 більше за цей же період часу [15, с.12]. Важливим показником також є зростання довіри громадян до громадських організацій, адже як відзначає відомий американський мислитель Ф. Фукуяма, довіра є ключовим елементом успішного функціонування громадських інститутів та розвитку громадського суспільства [18]. Як свідчать результати соціологічного опитування Фонду «Демократичні ініціативи» та Центру Разумкова, в серпні 2022 р. 64,5% громадян України довіряли громадським організаціям, і 84,5% довіряли волонтерським організаціям [19].

Для ефективної роботи громадських організацій, особливо із врахуванням специфіки викликів і потреб воєнного часу, було необхідним посилення взаємодії з органами влади як на загальнонаціональному, так і місцевому рівнях. І таке посилення відбулося, зокрема суттєво зріс

рівень координації з владою волонтерських ініціатив та інших форм самоорганізації громадянського суспільства щодо допомоги силам оборони України та постраждалому цивільному населенню. Наприклад, така координація помітна в питаннях митного оформлення гуманітарної допомоги – рішення уряду про зняття обмежень на ввезення шоломів і бронежилетів значно полегшило процес і прискорило загальну логістику та доставку обладнання. Деякі волонтерські об'єднання навіть отримали можливість перевезення зброї та спецзасобів [17, с.42]. У взаємодії з Офісом Президента і профільними міністерствами через платформу «СпівДія» надається сприяння об'єднанню зусиль волонтерських організацій, бізнесу і державу з метою вирішення питань надання тимчасового прихистку, допомоги дітям, працевлаштування, юридичної та іншої допомоги через налагодження мережі регіональних гуманітарних хабів [15, с.37].

З метою сприяння роботі громадянського суспільства було внесено зміни і до правового поля. Так, у серпні 2022 р. Верховна Рада ухвалила Закон «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України». Законом було розширено статтю Податкового кодексу щодо доходів, які не включаються до розрахунку загального оподаткованого доходу, зокрема щодо відшкодування неприбутковою організацією волонтеру, з якою укладено договір про здійснення волонтерської діяльності, документально підтверджених витрат, пов'язаних з наданням волонтерської допомоги. Також було врегульовано питання звільнення від оподаткування коштів, зібраних фізичною особою на її особовий поточний рахунок для виплати благодійної допомоги [20]. У листопаді 2022 р. українським парламентом було прийнято Закон «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо звільнення від оподаткування благодійної допомоги, зібраної волонтерами», за яким для благодійників, що зареєструвалися в Реєстрі волонтерів антитерористичної операції та/або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування російської збройної агресії, сума благодійної допомоги не включалася до оподаткованого доходу [21]. Відбулися і інші важливі зміни до правового поля України задля спрощення діяльності громадських організацій і волонтерів [22].

Кабінетом Міністрів у лютому 2023 р. було затверджено План заходів до 2024 року щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, в якому визначено перелік заходів стимулювання участі ветеранських організацій у діяльності інститутів громадянського суспільства, зокрема створення комунікаційної платформи для громадських об'єднань ветеранів.

Було створено низку консультативних механізмів задля спільного вироблення громадянським суспільством і державою інклюзивної ветеранської політики. Зокрема, поряд із постійним консультативно-дорадчим органом при Міністерстві у справах ветеранів Радою ветеранів, запрацювали також Український ветеранський фонд, експертна рада при Міністерстві у справах ветеранів, Наглядова рада Українського ветеранського фонду. У тісному партнерстві громадського сектору і держави відбувалася розбудова мережі ветеранських стабілізаційних центрів у громадах, наприклад, таких як «Veteran Hub» [НІСС, с.45-56].

Показовим є той факт, що є дані щорічного національного звіту з оцінки середовища для громадянського суспільства «Барометр ОГС: Україна 2022. Звіт про країну» показав, що попри війну, у більшості проаналізованих сфер відбулися позитивні зміни, які дали змогу адаптувати законодавство та практику до реалій та потреб воєнного стану, а до трійки сфер із найвищими оцінками, поруч зі свободою об'єднань та рівним ставленням, увійшла також співпраця між державою та організаціями громадянського суспільства [23; 24].

Висновки. У контексті відсічі російської агресії, посилення співпраці українського громадянського суспільства і держави, зокрема загальнонаціональних і місцевих органів влади, є надзвичайно важливим для ефективного забезпечення національної безпеки, підтримки сил оборони, допомоги постраждалим, відновлення мирного життя. Незважаючи на наявні успіхи у зміцненні співпраці, подальше підвищення ефективності взаємодії громадських організацій та державних структур потребує додаткового вдосконалення нормативно-правової бази, усунення зайвих бюрократичних перепон, посилення механізмів зворотного зв'язку, координаційної ролі владних органів щодо співпраці суб'єктів громадянського суспільства та донорів.

Тема трансформація взаємовідносин громадянського суспільства і держави в умовах протидії російській агресії залишається важливою для подальших досліджень. Серед іншого, перспективним може бути аналіз ефективності роботи громадських організацій та ініціатив у підтримці військових і ветеранів війни, а також їх ролі у забезпеченні національної безпеки та розвитку громадянського

суспільства. Важливим також може бути вивчення взаємодії різних груп населення з метою забезпечення національної безпеки та зміцнення громадянського суспільства.

Бібліографічний список:

1. Дем'яненко О.О. *Громадянське суспільство як чинник політичної модернізації*. Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2019. 208 с.
2. Матвійчук А.В. Діяльність волонтерських організацій як детермінанта розвитку громадянського суспільства в Україні. *Політологічний вісник: збірник наукових праць* / голов. ред. В. Ф. Цвих; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: ТОВ «Вадекс», 2020. Вип. 84. С.157-169.
3. Матвійчук А. В. Характер взаємовідносин держави і громадянського суспільства в Україні. *Політологічний вісник: збірник наукових праць*. 2015. Вип. 77. С. 268–281.
4. Неурядові організації: досвід Сполученого Королівства. Британська рада в Україні. Інформ. сервіс. Київ, 2002. 52 с.
5. Василенко Л. Фінансове забезпечення діяльності й розвитку громадських організацій. *Фінанси України*. 2002. № 8. С. 29–33.
6. Пахолок В.М. Місцеве самоврядування у централізованій унітарній державі (на прикладі Франції). *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Інститут держави і права ім. Корещького В. М. НАН України. 2010. Вип. 47. С. 716–721.
7. Котенко Т. В. Взаємодія місцевого самоврядування та громадянського суспільства: функціональний аналіз. Бюлетень Міністерства юстиції України: загальнодержавне науково-практичне фахове видання. К., 2012. № 4 (126). С. 141–148.
8. Нікітін В.В. Ресурсний потенціал становлення громадянського суспільства в Україні. Харків: Магістр, 2006. 247 с.
9. Закон України № 3236-VI «Про волонтерську діяльність» в редакції від 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.
10. Розширення можливостей недержавних організацій через залучення волонтерів та створення мереж / за ред. В. Дибайло, Ш. Малеріус. Київ, 2004. 98 с.
11. Сидоренко К.О. Адміністративно-правове регулювання волонтерської діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Держ. вищ. навч. закл. «Запоріж. нац. ун-т». Запоріжжя, 2013. 18 с.
12. Матяш М. Українське волонтерство – явище унікальне. Йому завдячуємо суверенітетом. *Укрінформ*. 14.10.2017. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-jomu-zavdacuemo-suverenitetom.html>.
13. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2015. 36 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-02/volonter-697e4.pdf>.
14. Крикуненко І. Десятеро надійних помічників. До дня волонтера НВ представляє благодійні проекти, які роблять найпомітніший внесок у допомогу армії. *НВ*. 5 грудня 2022. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/10-blagodiynih-fondiv-ta-organizacij-ukrajini-yaki-naybilshe-dopomagayut-armiji-pid-chas-viyni-50264780.html>.
15. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні (2022–2023 рр.) : аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка, Ю. А. Тищенко, Ю. Б. Каплан. Київ: НІСД, 2023. 91 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.01>.
16. Опір агресору, волонтерство, обстріли інфраструктури: як повномасштабна війна вплинула на життя українців. *Фонд «Демократичні ініціативи»*. 24 лютого 2023 р. URL: https://dif.org.ua/article/opir-agresoru-volonterstvo-obstrili-infrastrukturi-yak-povnomasshtabna-viyna-vplinula-na-zhittya-ukraintziv#_Toc128066178.
17. Низові практики громадянського суспільства України у відповідь на широкомасштабну агресію Російської Федерації на території України в період з 24 лютого по 31 травня 2022 року: наук.-практ. вид. / Ейгельсон І., Єлігулашвілі М., Калениченко Т., Кисельова Т. Київ, 2022. 48 с. URL: http://www.ucipr.org.ua/images/files/1729/635fc70051ac14.04751810_file.pdf.
18. Fukuyama F. *Trust: The Social Virtues and The Creation of Prosperity*. Free Press, 1996. 480 p.
19. Довіра до держави: як зберегти національну єдність заради перемоги. *Фонд «Демократичні ініціативи»*. 15 вересня 2022. URL: <https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi>.
20. Закон України № 2520-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2520-20>.
21. Закон України № 2747-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо звільнення від оподаткування благодійної допомоги, зібраної волонтерами». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-20>.
22. Кучер С. Благодійність, волонтерство і податкові аспекти в умовах війни: що нового. *Європейська Бізнес Асоціація*. 13.01.2023. URL: <https://eba.com.ua/blagodijnist-volonterstvo-i-podatkovi-aspekty-v-umovah-viyni-shho-novogo/>.

23. Вплив війни на громадянське суспільство України. *Громадський простір*. 31.07.2023.
URL: <https://www.prostir.ua/?news=vplyv-vijny-na-hromadyanske-suspilstvo-ukrajiny>.
24. Kononchuk, S. & Chornousko, M. CSO Meter 2022: Ukraine Country Report. Ukrainian Center for Independent Political Research. 2022. 81 p. URL: https://csometer.info/sites/default/files/2023-07/2022%20Ukraine%20CSO%20Meter%20Country%20Report_0.pdf

References:

1. Demianenko O.O. (2019). *Hromadianske suspilstvo yak chynnyk politychnoi modernizatsii*. Dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.02. Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv. 208 s.
2. Matviichuk A.V. (2020). Diialnist volonterskykh orhanizatsii yak determinanta rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini. *Politolohichni visnyk: zbirnyk naukovykh prats / holov. red. V. F. Tsvykh*; Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv: TOV «Vadeks». Vyp. 84. S.157-169.
3. Matviichuk A.V. (2015). Kharakter vzaiemovidnosyn derzhavy i hromadianskoho suspilstva v Ukraini. *Politolohichni visnyk: zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 77. S. 268–281.
4. Neuriadovi orhanizatsii: dosvid Spoluchenoho Korolivstva. Brytanska rada v Ukraini. Inform. servis. Kyiv, 2002. 52 s.
5. Vasylenko L. (2002). Finansove zabezpechennia diialnosti y rozvytku hromadckyykh orhanizatsii. *Finansy Ukrainy*. # 8. S. 29–33.
6. Paxolok B.M. (2010). Mistseve samovriaduvannia u tseentralizovani unitarnii derzhavi (na prykladi Frantsii). *Derzhava i pravo: zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky*. Instytut derzhavy i prava im. Koretskoho V. M. NAN Ukrainy. Vyp. 47. S. 716–721.
7. Kotenko T. V. (2012). Vzaiemodiia mistsevoho samovriaduvannia ta hromadianskoho suspilstva: funktsionalnyi analiz. *Biuletyn Ministerstva yustytysii Ukrainy: zahalnodержавне naukovo-praktychne fakhove vydannia*. # 4 (126). S. 141–148.
8. Nikitin V.V. (2006). *Resursnyi potentsial stanovlennia hromadianskoho suspilstva v Ukraini*. Kharkiv: Mahistr, 2006. 247 s.
9. Zakon Ukrainy # 3236-VI «Pro volontersku diialnist» v redaktsii vid 31.03.2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.
10. Dybailo V., Malerius Sh. (eds). (2004). *Rozshyrennia mozhyvostei nederzhavnykh orhanizatsii cherez zaluchennia volonteriv ta stvorennia merezh*. Kyiv. 98 s.
11. Sydorenko K.O. (2013). *Administratyvno-pravove rehulivannia volonterskoi diialnosti v Ukraini* : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Derzh. vyshch. navch. zakl. «Zaporiz. nats. un-t». Zaporizhzhia. 18 s.
12. Matiash M. (2017). Ukrainiske volonterstvo – yavyshe unikalne. Yomu zavdiachuiemo suverenitetom. *Ukrinform*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-jomu-zavdacuemo-suverenitetom.html>.
13. *Volonterskyi rukh: svitovyi dosvid ta ukrainski hromadianski praktyky: analit. dop.* (2015). Kyiv: NISD. 36 s. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-02/volonter-697e4.pdf>
14. Krykunenko I. (2022). Desiatero nadiinykh pomichnykiv. Do dnia volontera NV predstavliaie blahodiini proiekty, yaki robliat naipomitnishyi vnesok u dopomohu armii. NV. <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/10-blagodiynih-fondiv-ta-organizatsiy-ukrajini-yaki-naybilshe-dopomagayut-armiji-pid-chas-viyni-50264780.html>.
15. Potapenko V.H., Tyshchenko Y.A., Kaplan Y.B. (2023). *Stan rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini (2022–2023 rr.) : analit. dop.* / [V. H. Potapenko, Yu. A. Tyshchenko, Yu. B. Kaplan ta in.]. Kyiv: NISD. 91 s. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.01>.
16. Opir ahresoru, volonterstvo, obstrily infrastruktury: yak povnomasshtabna viina vplynula na zhyttia ukrainsiv (2023). *Fond «Demokratychni initsiatyvy»*. https://dif.org.ua/article/opir-agresoru-volonterstvo-obstrily-infrastrukturi-yak-povnomasshtabna-viyna-vplynula-na-zhittya-ukrainsiv#_Toc128066178.
17. Eihelson I., Yelihulashvili M., Kalenychenko T., Kyselova T. (2022). *Nyzovi praktyky hromadianskoho suspilstva Ukrainy u vidpovid na shyrokomasshtabnu ahresiiu Rosiiskoi Federatsii na terytorii Ukrainy v period z 24 liutoho po 31 travnia 2022 roku: nauk.-prakt. vyd.* Kyiv. 48 s. http://www.ucipr.org.ua/images/files/1729/635fc70051ac14.04751810_file.pdf.
18. Fukuyama, F. (1996). *Trust: The Social Virtues and The Creation of Prosperity*. Free Press, 480 p.
19. Dovira do derzhavy: yak zberehty natsionalnu yednist zarady peremohy (2022). *Fond «Demokratychni initsiatyvy»*. <https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi>.
20. Zakon Ukrainy # 2520-IX «Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo spryannia rozvytku volonterskoi diialnosti ta diialnosti neprybutkovykh ustanov ta orhanizatsii v umovakh zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2520-20>.
21. Zakon Ukrainy # 2747-IX «Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo zvilnennia vid opodatkuвання blahodiinoi dopomohy, zibranoi volonteramy». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-20>.
22. Kucher S. (2023). Blahodiinist, volonterstvo i podatkovyi aspekty v umovakh viiny: shcho novoho. *Yevropeiska Biznes Asotsiatsiia*. <https://eba.com.ua/blagodijnist-volonterstvo-i-podatkovyi-aspekty-v-umovah-viyny-shho-novoho/>.

23. Vplyv viiny na hromadianske suspilstvo Ukrainy (2023). *Hromadskyi Prostir*. <https://www.prostir.ua/?news=vplyv-vijny-na-hromadyanske-suspilstvo-ukrajiny>.

24. Kononchuk, S., Chornousko, M. (2022). *CSO Meter 2022: Ukraine Country Report*. Ukrainian Center for Independent Political Research. 81 p. https://csometer.info/sites/default/files/2023-07/2022%20Ukraine%20CSO%20Meter%20Country%20Report_0.pdf.

Matviichuk A. Transformation of the relationship between civil society and the state in Ukraine in the context of countering Russian aggression

The transformation of the relationship between civil society and the state in Ukraine in the context of countering Russian aggression is studied. The ways in which non-governmental organisations influence state policy, as well as the most general models of functioning of non-governmental organisations and their interaction with the state are considered. It is shown that the war created new challenges for the activities of public organizations that demanded the development of closer partnerships between civil society organisations, the volunteer sector and the Ukrainian state authorities. During the war, Ukrainian civil society has been actively involved in addressing social, humanitarian and political issues. In particular, many organisations are engaged in providing assistance to the military, supporting internally displaced persons, and providing humanitarian aid to the settlements affected by hostilities. The author proves that for NGOs to work effectively, especially with due regard to the specifics of wartime challenges and needs, it is necessary to strengthen cooperation with the authorities at both the national and local levels. The author shows in which areas such strengthening has already taken place, in particular, in terms of coordination with the authorities of volunteer initiatives and other forms of self-organisation of civil society to help the defence forces and the affected civilian population. It is concluded that despite the existing successes in strengthening cooperation, further improvement of the effectiveness of interaction between civil society organisations and government agencies requires additional improvement of the legal framework, elimination of unnecessary bureaucratic obstacles, strengthening of feedback mechanisms, and enhancement of the coordination role of government agencies in cooperation between civil society actors and donors. The author suggests directions for promising further research on this topic.

Keywords: *civil society, public organisation, non-governmental organisation, self-organisation, state, political life.*